БІЛЕНЬКІЙ
[Гіадор Стрипський]

Старша руська письменность на Угорщинѣ

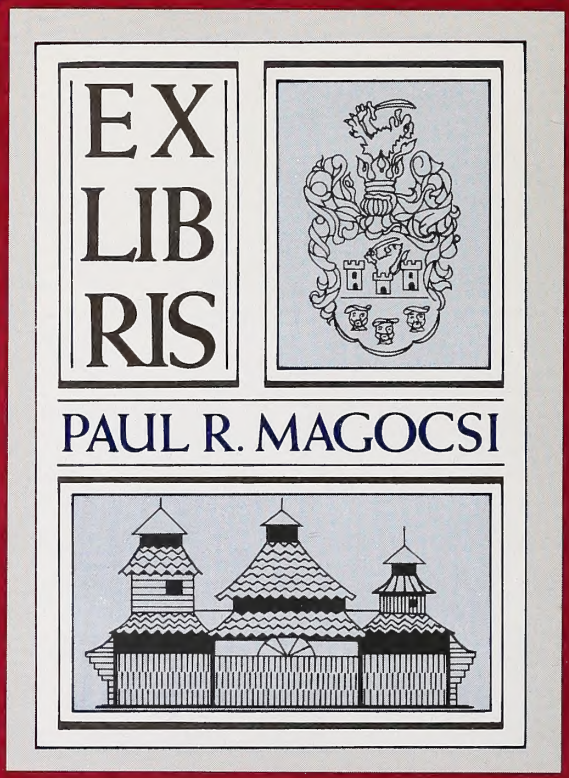
EX
LIB
RIS
PAUL R. MAGOCSI

С 7474 а

СТАРША
РУСЬКА ПИСЬМЕННОСТЬ
НА
УГОРЩИНѢ.

НАПИСАВЪ:
БІЛЕНЬКІЙ.

УНГВАРЪ,
КНИГОПЕЧАТНЯ „АКЦІЙНАГО ОБЩЕСТВА УНІО“
1907.

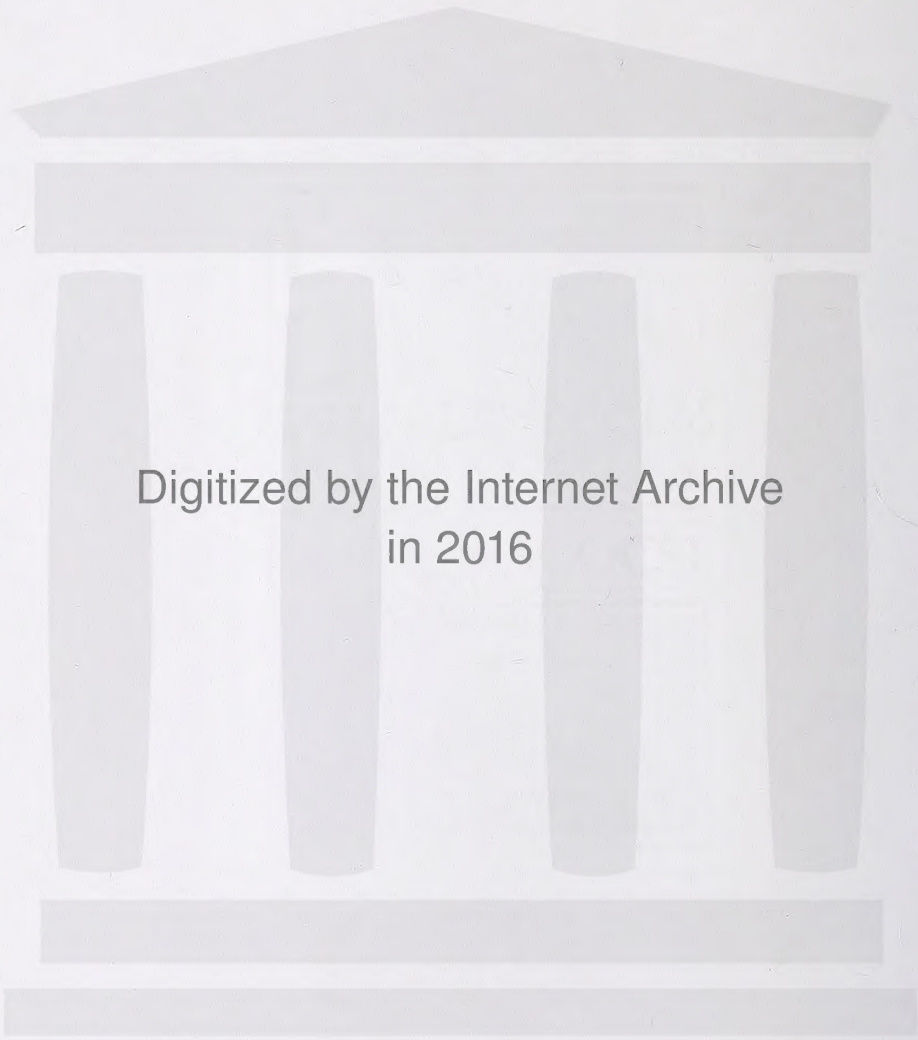
Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/starsharuskapysm00stry

C 74774 a

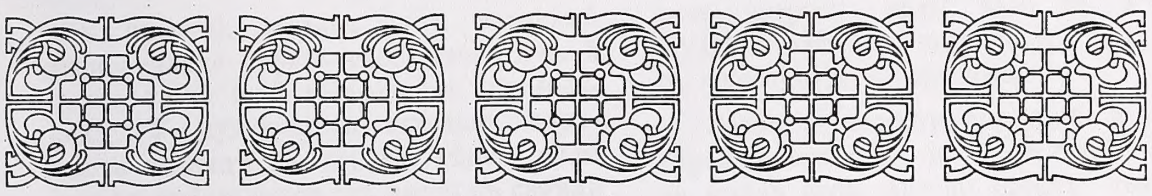

204377

Старша руська письменность на Угорщинѣ.

— Написавъ: **Біленькій.** —

I.

Звычайно такъ говориться у насъ, што угроруська письменность, або література дуже молода, бо не мае больше за собою, якъ 70—80 лѣтъ. Основою ссѣ думки служить тота обставина, што руські книжки почалися у насъ дѣйстно въ 30-ыхъ рокахъ XIX-го сголѣтя друкомъ густѣйше появляти. То есть отъ часовъ Лучкая и Фогорошія. Е справдѣ и старшихъ отъ сихъ друкованыхъ у насъ книгъ, па приміръ Казуистика Де Камеліса (1692. року), Катехизисъ Корницкого (1698. р.) и Казуистика Геннадія Бизантія (1727. р.) та на томъ и конець. Бо всего лишь три книжки, котрыхъ літературою годѣ назвати, а послѣ пихъ порожня прогалина ровно сто-рочна, бо густѣйшій рядъ печатаныхъ книжокъ починается послѣ повными сто роками за Бизантіемъ. Новійшое поколѣнье не знае вже ничого объ истнованю давнѣйшого письменства не друкованого, бо на прикладъ хоть бы и Христоматія Сабова не кружить уже меже молодью, не то штобы она старыхъ статей Кралицького, Злоцького знала изъ Слова, Свѣта и Карпата, котрі то писали о сихъ стародавныхъ писань. Остаеть ся отже всетаки гадка, што наша література починаеть ся рокомъ 1830., т. е. появленьемъ писань Лучкайовыхъ, появленьемъ друкованныхъ книгъ.

Очивидно, сеся думка дуже хибна.

Бо што то такое письменность? У складъ сего слова входять усѣ проявы духа людьського, котрі проявляються по части у письмі (друкомъ и рукописами), по частяжъ въ устной словесности. Въ першомъ выпадку маемс дѣло съ творами одиницъ, у другомъ съ творами народноѣ массы. Хоть бы и нічого не было записано изъ сихъ проявъ (на приміръ у дикихъ народовъ, што не зна-

D Javorský

ють письма), всетаки духъ народный живе, сильно робить свое, творить своє піснѣ, казки и філософію въ пословицяхъ. У культурныхъ народовъ виринають одиницѣ на верхъ, лѣпші силы народу выбиваються изъ массы съ своѣми творами, верховодять надъ простымъ людомъ, та сесѣ творы ѣхъ выражають при здоровыхъ условіяхъ однакожъ той самой духъ и тоті самі гадки, што у народѣ живуть. Сего духа называеме народною (не людовою!), або иншакъ національною літературою и сесѣ проявы служать міриломъ образованности цѣлого народу.

Та чень не жили наші предки людськимъ житьемъ передъ 1830-ымъ рокомъ? не выявляли свого духу въ якоись формѣ? Не было може у насъ такихъ лѣпшихъ, ученыхъ силъ, котрі бы были давали выразъ своихъ и народныхъ думокъ у письмі та въ пісніѣ? Ой, жили они жили, тадь бо живуть и до теперь; мали своѣхъ думокъ мали, сихъ и выявляли, бо и свого духового житя мали. Та де сесѣ думки? де ѣхъ праця и трудъ?

На сесе звѣданье отповідаеме коротко: наука и думки тякъ одиниць, якъ и цѣлого народа крыють ся въ старыхъ рукописахъ и въ людовой словесности. Се значитъ: наша старша література мае двохъ, досѣ не вычерпаныхъ еще жередъ, и то 1. старі рукописні книги изъ часовъ XVII—XVIII-ыхъ вѣковъ, што ширшому світу еще не знайомі, 2. цѣла людова словесность съ сѣ казками, повірками (néphit), співанками, пословицями, загадками и такъ далѣ. Ось, у сихъ речахъ можъ познавати житье и духъ нашихъ предковъ!

Што до першихъ, то можеме сміло казати, што предки наші, якъ на своѣ силы, всетаки выбрали свою часть у роботѣ людськоѣ образованности. Кто отже занимаеть ся просвітою и съ історіею образованности, тотъ повиненъ неминуче братися до читаня тыхъ творовъ, котрыхъ дѣды наші въ XVI—XVIII. столѣтяхъ позаписали тай таки въ рукописахъ позалишали.

Задля недостатку друкарень и культурныхъ заведень на Угорськой Руси не вспіли сесѣ авторы своихъ творовъ напечатати, та они тому валялися сюдатуда; потомки не творилися на нихъ и такъ могло изъ нихъ дуже много затратитись. Та они всетаки не всѣ пропали. Они крыють ся днесь по бантахъ, по подахъ сѣльскихъ на фарѣ тай такой у простыхъ людяхъ, та головно по церквахъ и меже письмами церковными. Мусиме прийти на таку гадку, разъ тому, бо они выйшли вже давно изъ хосповапя та забылися; другій разъ тому, бо изъ такихъ рукописовъ открываються што-разъ усе больше и больше на світъ Божій. Не дайме ѣмъ згинути, бо мы вже довідали ся, што не одинъ такій рукописъ пропавъ таки на нашихъ очахъ изъ недобачности (згорять у пожарѣ, роздеруть ся, мыши ѣхъ розгризуть, у пецъ палять ними и такъ дале).

Не одныхъ уже выратовали учені люде и выпечатали ѣхъ. Та де сесѣ выпечатані памятки?

1—3. Анатоль Кралицькій падруковавъ декольконько старыхъ історичныхъ грамотъ, именно: Дарственныя грамоты монастыря Зарѣчовського (Свѣтъ, 1868. ч. 2.) и Древніи историческіе памятники и записки изъ архіва монастыря Мстичовського (Свѣтъ, 1868. ч. 8.); третье: Памятники старинной русской письменности въ Угорщинѣ (Свѣтъ, 1870. ч. 15, 16, 19.).

4. Матей Врабель подавъ Краткое лѣтословіе о монастыри на горѣ Чернецкой сущемъ (Наука, 1899.)

5. А. Кралицькій выпечатавъ найстаршу самостойну памятку нашого письменства, што походить изъ XV-го столѣтя (р. 1458.) подъ наголовкомъ Лѣ-

топись Мукачевскаго монастыря (Слово, у Львові, 1874. ч. 69.)

6. Соколовъ, „Мукачевская псалтырь XV-го вѣка“. (Сборникъ учениковъ В. И. Ламанскаго, Спетербургъ, 1879.)

7. Рукописный зборникъ апокріфічныхъ молитвъ и приговорокъ изъ Угорськоѣ Руси изъ р. 1707. (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, Спетербургъ, 1892; одси перепечатавъ цѣлу статю Фенцикъ въ Листку тогожъ самого року ч. 21—24.)

8. А. А. Петровъ въ рецензіѣ Христоматіѣ Е. Сабова подавъ до нсѣ цѣлый рядъ доповненъ и выписокъ, поробленыхъ изъ памятокъ угроруського письменства, документовъ и т. д. въ Журналѣ Мин. Нар. Просв. 1893. X.

Але на симъ дѣло еще не опинилось. Наші Галицькі братя, котрыхъ мы безъ основы и безъ ниякоѣ причины такъ часто прозываеме Поляками, показалпся лѣпшими отъ насъ Русинами, бо взялп ся до студій надъ пашимъ старшимъ письменствомъ (што властиво пашъ бывъ бы обовязокъ) и спасли ось які рукописы отъ погибели, друкуючи та описуючи ѣхъ:

9. Володимиръ Охримовичъ: Евангеліе учительное О. Теодора Дулишковича изъ р. 1673. (Записки наукового товариства имени Шевченка 1897. т. XIX. Misc. 4—7.

Др. Иванъ Франко описавъ у своей книзѣ „Карпато-руське письменство XVII—XVIII. вв. (У Львові, 1900.) десять угроруськихъ рукописовъ, и то:

10. Учительное евангеліе изъ Данилова (Sófalva, Мараморошъ) изъ XVII-го столѣтя.

11. Притчі и казаня попа Теслевцьового (XVII. ст.).

12. Унгварскій рукописъ*) (Казаня изъ XVIII. ст.)

13—14. Притчі и казаня изъ села Літманово на Спиші (изъ XVII. ст.)

15. Житье Александра Великого, рукопись изъ XVIII. ст. найденый О. Юріемъ Жатковичомъ у столицѣ Бережанськой.

16—17. Угроруській співанникъ (XVIII. ст.), мае въ собі праздничні піснѣ.

18. Історічна співанка о Віденьськой битві р. 1683., зложена на Угорськой Руси.

19. Учительное евангеліе въ монастыри Бодян.*)

Меже Галицькими Русинами найбольше трудиться нашою етнографіею и літературою проф. Володимиръ Гнатюкъ. Плодами его многоразовыхъ подорожовъ по всѣхъ нашихъ околицяхъ появилося изъ подъ его пера дуже много книжокъ и статей, та тутъ изъ нихъ зазначуеме только объемистый его зборникъ подъ наголовкомъ Угро-Рръські духовні вірші (стихи) у Львові, 1902., ст. 1—272. Тутъ онъ описуе и дословно подае текстъ дванадцятьохъ рукописовъ, што мають у собі всѣлякі праздничні піснѣ на цѣлый рокъ, найденныхъ по нашихъ руськихъ селахъ. Первотворы ѣхъ походять усѣ изъ XVII—XVIII. столѣтя.

20—21. Два рукописы изъ Куштицъ. 22. Рукописъ Колопапській. 23. Ркпс Михайла Годя. 24. Ркпс Ивана Леманиця. 25. Ркпс Миколы Проця. 26. Ркпс Александра Ладижинського. 27—32. Шість рукописовъ изъ Бачки.

Додайме до сихъ еще и тоті рукописы, о котрихъ оповіщае насъ Христоматія Е. Сабова, то число выпечатаныхъ (бодай почасти) рукописовъ росте ось якъ:

33. Толковное евангеліе изъ села Скотарського р. 1588.

*) Таку назву рукописови давъ др. Франко съ тою заміткою, што рукопись належитъ до бібліотеки василіянського монастыря въ Унгварі. — Десь инде мусить онъ паходитися, бо въ Унгварі такого монастыря не е. (Въ бібліотецѣ духовноѣ семінаріѣ, або въ епископській.)

*) Такъ пише д-ръ Франко. Але такого села на полупочной Угорщинѣ зовсѣмъ не е, не то, штобы монастыря. Натомісць е село Бодянъ справдѣ у столинѣ Бачванській, на правдѣ съ василіянськимъ несоединеннымъ монастыремъ меже Сербами.

34. Догматика р. 1598.
35. Грамота Улашина для монастыря Мстичевського р 1654.
36. Жалоба Зейканя р. 1656.
37. Гукливскій лѣтописъ р. 1660.
38. Записки Михайла Оросвейгеші р. 1672—1681. въ 3 томахъ.
39. Скоропись изъ XVII-го столѣтя.
40. Облеченка еписк. Волошиновського р. 1674.
41. Актъ обозріня землей монастыря Уголського р. 1705.
42. Наука христіянская р. 1704.
43. Листъ небесный р. 1708.
44. Письмо Ігреція р. 1734.
45—46. Облеченки еп. Блажовського (1740.) и Ольшавського (1760.)
47. Письмо М. Шугайды р. 1763.
48. Богословіе попа Митра Вакія 1778.
49. Окружникъ еп. Бочинського 1781.
50. Проповѣди Г. Поповича 1790.

Кромі сихъ находиме въ богатыхъ зборникахъ наукового товариства и. Шевченка, што звуть ся Памятки українсько-руськоі мови і літератури, ось які угроруські творы:

51. Керестурській рукописъ (изъ Бачки).
52. Рукописъ изъ села Літманово на Спиші.
53. Рукописъ Федора Шовгора.
54. Керестурській співанникъ.
55. Керестурська Пасия (страсти).
56. Бачванській рукописъ. (Листъ небесный, Сонъ Богородицѣ).

Отже 56 кусниковъ, што доси знані и выпечатані изъ столѣть XV—XVIII. до Лучкая! Ци сесе не література? Ци не робили наші дѣды? Та бо се лише тоті рукописы, котрі несподѣвано, щастливымъ припадкомъ дойшли до рукъ тямущихъ людий: а сколько крыеть ся ѣхъ еще невідомо передъ світомъ по селахъ та по бібліотекахъ Унгварськихъ, Мукачовськихъ, Пряшовськихъ та Кошицькихъ?!

Розложити ѣхъ по предмету годѣ, бо головна ѣхъ закраска, церковщина такъ тѣсно злучае одного до одного, што за якійсь часъ не можеме еще ѣхъ звести до сістематичного порядку. Однакожъ, уже и теперь можъ познати въ нихъ три головні громады: 1. історія світська и церковна, 2. літературно-історічні памятки, 3. церковні обрядові дѣла. Розуміеть ся, церковщина передъ веде, се и не може инакъ быти; але е попри неѣ и иншихъ проявъ людського думаня. Изъ сихъ видко, які то інтересы были, котрі нашихъ предковъ до писаня спонукали.

II.

Стихотворы.

Послѣ формы двоякі сесѣ творы: стихові и прозові. Упознаваймеся на передъ съ поетичными (стихотворными) писанями.

Еще и до нынѣ кружать, и то у великой сколькости, по селахъ рукописні зборники, што мають у собі побожні стихи на всѣлякі праздники цѣлого року. Тото правда, што переважна ѣхъ частина списалася съ концемъ XVIII-го, и початкомъ XIX-го столѣтя, (якъ то и дотеперь пишуть и переписують ѣхъ), але за ото самі стихи то не вытворъ сихъ новыхъ часовъ, бо они походять безъ сумнѣву изъ XVII—XVIII. столѣтя. Сего можно вже хоть бы изъ того вывезти, што много изъ сихъ духовныхъ пісень появилося друкомъ уже въ зборнику такъ званномъ Богогласникъ, што выйшовъ у Почаеві року 1790. Зберачі, черцѣ Василияне, привели сюды самі повыберані піснѣ, котрыхъ они выписали изъ усѣлякихъ сего роду рукописныхъ зборниковъ, які хосновалися всяды на Руси вже и передъ 1790-ымъ рокомъ. Авторами сихъ пісень были священники та дяки.

Интерес і они для насъ изъ двохъ причинъ. Разъ по языку, на котромъ видко сильное дѣланье народного языка, бо писані были для народу, и до того

такими людьми, што найближе стоять до народа. Але интересні сесѣ піснѣ и тому, бо ѣхъ стихотворное складанье (форма) иде майже такъ, якъ народні співанки складаються. Заходами пана В. Гнатюка 12 такі стихотворні рукописы вже выдруковалися у Львові, котрі мають у собі 210 пісень; др. Иванъ Франко описуе въ книзѣ своей (Карп. руське письменство) двохъ такихъ співанниковъ, а пятьнадцятый рукопись — Співанникъ Ивана Ріпы — мае теперь выходити изъ подъ печати.

Такихъ рукописныхъ зборниковъ мае еще и теперь майже кождый старшый дякъ (бо молоді вже не журяться ними), та велика шкода бы была, если бы они лишъ такъ безъ слѣду пропали. Для прикладу наведеме ось які пѣснѣ:

Пѣснь оуспенію пр҃тои Бц҃и.

1. Архангели з неба прищли
До Бц҃и,
Як послове та ѿ царя
До своей царици.

2. Впред покорне та до земл҃
Поклон оучинили,
А голосом єдностайным
Оусѣ говорили:

3. „Прійди мой голѹбице,
Прійди млывана;
Поспѣшай са что найскорше
До сна и пана.

4. Прійди мой ты ближнам,
Прійди голѹбице;
Избранам, єдинам,
Любима герлице.

5. Прійди мой леґечко,
На вѣки радѹйся;
Прійди мой старшам,
Лик҃ѹй и красѹй са.

6. З тѣлом тебѣ и з дѹшею
Казали приходити,
Шлю вокѹ та своего
Хоцет посадити."

7. Панейка са здѹмѣючи
Так им отповѣла;
„Никдѧ, же ѹж година ми
Смертнам присѣла."

8. „На годинкѹ тѹлко заснеш"
Казали ангели;
„Жыти бѹдеш аж на вѣки"
Рекли архангели.

— — — — — — — — —

13. Не оставлай же насъ сирот
Наша застѹпнице,
Не ѡвѣцай нам напастеи
Можнам царице.

14. Где мы дѣти та без матки
Майме са подѣти?
Застановив врагъ пекелный
Смертелныи сѣти.

15. Ѵпроси нам сна свого
Мати пречистам,
И милосердного творца
Дѣво всечистам.

16. Яки ѿгнал враги свѣта
З сѣтми проклатыми,
А даровав нам радости
Со всѣми святыми.

(Из рукописного зборника Ивана Ріпы, р. 1821.)

Ци не поетична пісня? Анужъ на слухайме ся сѣ складу: ци не зовсѣмъ такъ плыне, як наші коломийки? На пр. сеся:

Ой изъ тоѣ полониньки
Вітрикъ повівайе,
Сидить чісар за столикомъ
Та думку думайе.

Ой якъ стали Москалики
Кулями гриміти:
Заплакали у Комарові
Кошутовы дѣти . . . .

Най буде позволено на показъ еще два стишки папечатати, котрі явно доказують, якъ зливае ся у нас русщина съ мадярщиною:

1.

Пречистая дѣо мати рѣского краю
На нѣси и на земли та величаю
Ты грѣшниковъ с тышкон мѣки
Черезъ твои звавлешь рѣки,
Не дай пропасти!

2.

Ѳ небесна радость и земна роскошность,
Во Оутрахъ вела панѣ и царица.
Яко патронцѣ к тебѣ са оутѣкайме,
Во потребахъ наших тебе воззывайме,
Наша помочница!

Стихов світського змісту, або не строго церковного у сихъ памятках дуже мало (Пісня о Відньській битві), тому сихъ не тикаеме симъ разомъ.

XIX.

Прозаічні творы.

Въ прозаічных творах старшого письменства першенство мають своѣмъ числомъ, розуміеться, церковні дѣла. Вже изъ самых наведеных наголовковъ (титуловъ) можно видѣти, што у насъ была въ XVI—XVIII. вікахъ величезна письменность особливо въ проповідахъ, притчахъ та въ толковных евангеліяхъ и т. д.

Штото такое: толковное евангеліе? Якъ відомо, у XVI-омъ столѣтѣ заворушивъ ся світъ обновленьемъ віры, што повстало отъ Лютра и Кальвина, такъ званною реформациею. Люди або пристававали до сихъ новыхъ віръ кальвиновъ та лютерановъ, або боронили свою давну віру противъ нихъ, але кождый научивъ ся одного отъ сихъ обновленниковъ: людий сильнѣйше навчати. Се пакъ дало початокъ майже у кождомъ краю розросту науки та літературы, школъ и друкарень. Та бо позаякъ у руськихъ земляхъ низшое духовенство было тогды дуже неученое' треба было насамперед ѣхъ самыхъ научити, абы знали свого стада навчати, бо тогды богословскоѣ школы не было. Для обороны православноѣ віры придумали отже старші духовники (попы) сихъ учительныхъ евангелій.

Были се товсті книги и мали въ собі на кожді свята та недѣлѣ выясненя приписаныхъ евангелскихъ текстовъ. Священники наші таки простенько прочитали ѣхъ голосно послѣ евангеліемъ у церкви місто пышѣшныхъ наказовъ або проповідей, та такъ ними людий навчали. Першое такое **Евангеліе толъковое** зложено бесѣдою близькою до руснацькоѣ и выпечатано року 1595. у Вільнѣ (Литва). Якъ дуже на часѣ была сеся книжка, видко изъ того, што швыдко треба было новыхъ выдавань. Найзнаменитою сего роду книгою было **Оучительное евангеліе** Кирилла Транквиліона Ставровецького, котра появилася 1619. року у Рохманові и потомъ еѣ еще дуже часто перепечатано. Але што и сесѣ друковані книжки не были у достаточномъ числѣ для потребъ церкви, можъ догадоватись изъ великого числа рукописныхъ примірниковъ, які заховали ся до нашихъ часовъ. На цѣлой Руси было, та є и теперь такихъ рукописныхъ толкованьдуже много, тому то найшли ся они и въ насъ, на Угорщинѣ (дивн ч. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 19, 33.)

Руські попы брали ся потомъ и на свою голову толковати, та не лише готовыхъ толкованьперепысовали, але и своѣ перечитані всѣлякі книжки та оповідання вплѣтали у тоті толкованя. А што головнымъ жереломъ до сихъ казань служили церквою заборонені такъ звані апокріфічні книги (котрыхъ простый пародъ дуже радо слухавъ та слухае и до теперь якъ на пр. хожденіе Богородици по пеклѣ, о голові Адамовомъ, Іосифъ прекрасный, Соломонъ у бочцѣ и т. д.), то легко можеме зрозуміти, чому позостали въ рукописахъ сесѣ писаня, та и чому такъ велико розширились.

Придивімъ ся, якъ и што наші старі знали писати.

1. Не надѣй сѧ на бай (bŭ-báj), а ни на корожки, а ни тыжъ на инши розманты богинѣ . . . (пророкъ Йовъ) былъ праведный, та напѫцалъ Богъ на него жѫры, оубоство, коросты, ветеги, але шиъ праведный не ходилъ по корожилѧхъ, не вѣрилъ байлѧмъ.

Ни в єдном народѣ такого безчестїа не є, як межи нашимъ рѫским народом, що на свои оучителѣ ѡ ихъ чести никоус не смотрят; хот бы межи нами аггл з неба был, еще бы им не догодил.

Можеш то кождый зрозѫмѣти, што сѧ дѣетъ межи нашимъ народомъ р ским, иж ѣ Бг оузял оу них цр̃тво и панство и придал латинѣ, котрый своих оучители чествют и им потребности и заслѫги платят яко оучителем и слоугамъ бжїим.

Коли прiйдет недѣля или празник инший бжїй, то мы его не перепровадимо на бжїй хвалѣ, але май мыслимо, якъ бы єдин дрѫгого даякъ спотварити, правотити, ал'бо оу карты грати а на том вшиток днь стратити. А дїавол з давна сѧ наоучил и оучит сѧ, як бы хвалѫ бжїю зницити и такжей вымислил против четырех є̃вгнстов свою є̃рєсю четверои масти, то є̃ шных проклятых картов. (Изъ учительного евангелія Дапиловського у Марамороши, описано въ книзѣ: Др. Иванъ Франко, карпато-руское письменство, стор. 27—37.)

Другій примiръ, якого наведеме, береме изъ Угварського рукопису изъ XVIII-го столѣтя, где якiйсь безименный ось што пише:

Петр же много проповѣдал слово Хво. Потом пришол до Римѫ и там ѫ Римѣ сѣял слово бжїе. Был там ѫ Римѣ нѣкоторiй волхвъ, на има Симон, которiй то з дїаволами накладав и много чѫда чинил, прелстив много до себе людiй, которого дїаволи по воздѫхѫ высоко ношовали, а все люде его мали за Бга. А коли стый апл Петр там пришол единого дне до Симона волхва, а было при его дворѣ повно стражи. Повачивши сторожѣ стого Петра, иж идет до их пана Симона, почали мыслити недобре ѡ стом Петрѣ. Петро пришовши перед ворота того дворѫ и рече им: „мысль ваша недобрая ѡ мнѣ мѫжѫ бжїим, але за тотѫ мысль, що мыслите, — оуказав на ѱа чорного, которiй то лежав пред вороти — вѫдѫт исти тѣло ваше и дѫшѫ штакїе ѱы чорнiе.“ Тота сторожа не хотѣла пѫстити стого Петра до Симона волхва. Стый Петро рече ко томѫ ѱѫ, которiй лежав там чорнiй: „иди, повѣж панѫ своѫ, иж Петро иде до тебе.“ Петро стый розказавши ѱѫ, пес пошол до полаты и торгнѫв пана своего, рече: „послав ма Петро до тебе, абисъ был готовiй ѫвести во дом свой его, бо то сторожа не пѫскаетъ его до тебе.“ Симон задивовалса, иж пес проговорил мовою людскою и здѫмѣв сѧ вел'ми и казав войти стомѫ Петрови до себе. (Перепечатано изъ „Памяток укр. руської мови і літератури, томъ III. у Львові 1902. ст. 18.)

Третiй примiръ такожъ изъ Дапиловського евангелія:

А Хс вышол ѿ вариша Вифлеѣма за панованя цисаря римского Октавiана, котрый тогды мало не цiлым свѣтѫ паном был. Оуслышавши цесар, послал совѣ по Сивилѣ, которыѣ было пророкинь ѫ, Колошки родом, которыи моцно пророковали ѡ нарожденю сѣ бжїю. Цесар

послал по нио (а ворожкиня казала ему): „смотри, царю, нилно в сѣнце!“ Тогды цесар видѣв оу сѣнци дѣцѫ, котра нѣстѣ дитѧ малое на рѫках своихъ . . . (Памятки II. томъ, стор. 113.)

Абы дати еще оденъ прикладъ т. зв. апокріфічныхъ легендъ, и доброго руського писаня, наведеме у цѣлости історію Соломона изъ рукопису попа Теслевцьового, найденого паномъ Гнатюкомъ у Стройнѣ (Бережанська столиця).

Пошовши Хс до пекла, пекло розвив, дїаволa извазав, народ людскій с пекла выкѣлх. И коли ишли люде ис пекла, скакали, веселячиса грали, ликовали. Посмотрыт цр҃ь Дѣд ано оушитки идѫть, едно сѫа его Соломона нѣтъ. Рек емѫ Хс: „не жѫри са, Соломона а там оставил про страх дїаволам, абы их там настрашил по моем ѿходѫ. Бо Соломон сѫнъ твой мѫдростїю ѿтол выйдетъ.“

Я коли оутихло оу пекле, почали са дїаволы звирати по той войнѣ и страхѫ, и стали надзырати оу пекло и прискати и смотрыти, ци зостал хто по том страхѫ оу пекле? А Соломон сѣвши почал спѣвати воскресный канон: „Бже мой, да возпесет са рѫка твоа! Не забѫди пищих своих до конца!“ Там са дїаволы ко Соломонѫ позвирали і встали ѿколо него. Почали его звѣдовати мовячи: „Повѣж нам цр҃ѫ Соломоне, чого ты са тѫт зостав?“ Рек им Соломон: „Слѫхайте дїаволы! Хс мнѣ велѣл тѫт сидѣти, бо са Хс по мене дрѫгий раз вернет сюда; тых ѿпровадивши то еще з великим страхом по мене прїйдет.“

Слышавши то дїаволы, зномли са вел'ми и порвавши Соломона вытрѫгили его с пекла: „Иди и ты ѿтол, если мы еще за тебе единого маеме бѣдѫ терпѣти! Если Бг҃ъ оузял головѫ, а за тебе хвоста не стоиме!“ И вытрѫтили Соломона вонъ дїаволы ис пекла. А Соломон скачѫчи весело, спѣваючи (пшов). Оувидѣвши то цр҃ъ Дѣдъ сѫа своего и рек: „Гй, идетъ мой сѫнъ Соломон за нами спѣваючи.“ А Хс рек до царя Дѣда: „И ти казав, аж сѫнъ твой Соломон мѫдростїю ѿтол выйдетъ“. (Перепечатано з І-го тома памятокъ у.-руської літератури, где въ всѣхъ чотырехъ томахъ подано пробы изъ 12-охъ угро-руськихъ памятокъ.).

* * *

На што насъ сесѣ старі писаня научають?

На сампередъ на тото, што наші дѣды уміли знаменито по руськи писати, а то подекуды далеко лѣпше, якъ мы, позні внуки. Такимъ чистымъ, народнымъ, руснацькимъ складомъ идуть сесѣ слова, гейбы ѣхъ дехто изъ нашихъ селянинovъ теперь приказовавъ. Запамятайме собі добре: передъ двастопятьдесятьма роками краще и розумнѣйше писалось у насъ, якъ теперь. (Бо кладіть руку на сердце, пане читателю, вы бы не потрафили такъ просто и гладко руськимъ складомъ писати, якъ отсѣ старі!) Та чому сеся дивнота?

Подъ Карпатами такъ изъ нашого боку, якъ изъ Галицького не было у XVI—XVIII. столѣтяхъ ни просвітныхъ осередковъ (центровъ), ни знатнѣйшихъ школъ руськихъ. Не было літературы по нашимъ розуміньемъ, не бы о панськоѣ читаючоѣ публики, отже не было кому и писати по панськи, тобто по ученому — церковному. Наша стара публика была переважно не читаюча, але

слухаюча, отже треба было сесѣ церковні оповіданя писати такимъ языкомъ, якого простый народъ добре розумівъ. Тому то усѣ творы старшоѣ письменности писані народнымъ, руснацькимъ словомъ, якій у насъ тогды говорився.

Такі зборники церковныхъ и свѣтськихъ оповідань были майже у кождого попа, бо попы и были ѣхъ укладчиками. А треба знати, якъ они ѣхъ доставали? Позычили собі десь, переписали, та и готово! Народна память переховала такі переписні роботы въ оповіданяхъ про чорнокнижниковъ, што гейбы бурю знали нагнати на село та ходили усе съ чорною книжкою при собі. А сесѣ чорнокнижники были властиво ничимъ иншимъ, якъ такими переписувачами тыхъ „рукою друкованныхъ“ книгъ, о котрыхъ власне говориме. Бо тогды такій звычай бывъ, што по при священникахъ найчастѣйше переписали сесѣ чорнокнижники — то есть вандровні писарѣ (звычайно черцѣ) — за уговорену платню. Бывало приходить зимою такій писарь у село, селяне наймали его до своеѣ хижи на цѣлое удержанье, а онъ ставъ писати, та писавъ, писавъ, доки не переписавъ пошену съ собою книгу. Давали ему ѣдѣня, платили яйцями, ковбасами та черезъ зиму працюючи, повыходили изъ подъ гусячого пера тыхъ чорнокнижниковъ: співанники церковні, Богогласники, зборники проповідий та поучень, листы небесні, стародавні оповіданя за царя македонського Александра, за Соломона и т. д. Сесѣ рукописні книги служили першою наукою для молодыхъ, бо дѣти училися на нихъ читати!

Священники наші розуміли дуже добре важность сихъ писань, та они старалися найлѣпше ѣхъ розповсюдити. Сего найлѣпше доказуе приписка до одного казаня въ Угварськомъ рукописѣ: **Тѣтъ каждый май ѣхъ слѣхати, а хто ѣмѣетъ писати, а ты собѣ перепиши.**

Не одного оповіданя находиме (на приміръ Соломонъ, вандровка Богородици по пеклѣ, Авраам, Іосиф и т. д.) в многихъ зборникахъ такихъ, та видко по нимъ, што они переписались изъ спольноѣ книжки. Але заразомъ и тото видиме, што а ни одно оповіданье не сходиться дословно съ другими. Се явный доказъ того, што попы не все переписовали просто букву за буквою, але свідомо перероблювали ѣхъ. Значить: они творили.

Та што выходить теперь изъ высше сказаныхъ?

1. Коли зважиме тоту обстанову, што по кождыхъ закутахъ такъ много книжокъ было у насъ (судячи изъ числа оставшихся до нынѣ); што у кождомъ селѣ попы на фарахъ та и такожъ вандровні писарѣ всяды занималися письменствомъ, а народъ читавъ прислуховався та учився сими писанями: тогды не можеме казати, што мы не мали передъ двасто роками своеѣ літературы! Бо если напише декто книжку, та кромі автора не дознасться никто о ей, тото еще не література; айбо видиме, што сесѣ старі писаня лѣтали изъ села на село, люди хапалися по ними, кождый — кто умівъ — читавъ ѣхъ, хотя и небыли друковані. Коротко кажучи: они мали широку посторонность и великое вліяніе на публику. А се вже література!

А што писані были народнымъ языкомъ, кождый ѣхъ розумівъ Коли бы мы знали были продовжати сесю народну письменность у XIX. столѣтѣ місто чужоѣ великорущины, то мы бы стояли теперь высоко у просвітѣ. Бо тота стара письменность была наша, выросла на нашой земли, та мала будучность, бо лишь треба было еѣ плекати. Але намъ судилося иншакъ: коли по цѣлой Угорщинѣ найкрасше цвитавъ демократизмъ (народовство) політично и літературно, тогды передникамъ угорськоѣ Руси за-

баглося до аристократноѣ, до панськоѣ, великоѣ россійщины. Перервали зовсѣмъ связь, якій насъ вязавъ до просвіты и передань літературныхъ XVII—XVIII. вікокъ; завели у насъ новый, але чужій письменный языкъ московській, та симъ перерізали народъ на дві окремі части: на пановъ и на простый людъ. Перші не навчилися и до нынѣ по московськи, а писати ѣмъ по простацьки всетаки не хочеся; наслѣдкомъ сего простаки лишилися „у тьмі кроміпной,“ збіднѣли та помарнѣли. Се перша наука, яку можеме стягнути изъ старшоѣ письменности.

2. Просто-народный языкъ спхъ старыхъ книгъ навчае насъ и на инше дѣло. Книжки сесѣ писалися безъ сумнѣву нашими, угро-руськими попами, черцями та дяками, чого доказуютъ окремі свойства языкові, якъ на пр. варовати, пикати, вадитися, хибус, ци, сокотити, никусъ, вшытко; та и такожъ мадяризми, які доста часто приходять у нихъ: варешь, маржина, орсагъ, бетеги, байла (bű-bájos,) бізоньшагъ, шаркань и т. д. — Та всетаки приходять у нихъ и полонизми, хоть и не такъ густо: фрасунокъ (смутокъ,) мова (бесѣда,) пюрко (перо,) барзо (дуже) . . . и псевдо-полонизмы: офіра, квалтыти и т. д. Якъ полонизмовъ у насъ розухіти?

Загальна цѣха (jelleg) сего языка безперечно малоруська, але побочъ згаданыхъ полонизмовъ стрічаеме — а то дуже часто — свойства и того малоруського языка, якій живе поза Карпатами у Галичинѣ и на Украѣнѣ, якъ на пр.: говоримо, собака (песъ,) пехай (най,) билина (быля,) бути (быти,) місто (городъ.) богато (много,) війтъ (бировъ.) Повторяеме: языкъ нашого старшого письменства повный свойствами за-карпатського малоруського языка. А сесе вказуе на фактъ, што за сихъ давныхъ часовъ Русинки всюды однаково писали: и въ насъ, и за Карпатами писалося однымъ и тымъ самымъ письменнымъ языкомъ. Се значить только, што Угорські и закарпатські Руспаки жили въ літературной едности.

Инакше годѣ и толковати, чому пишуть наші письменники ipo, нема, відпустити и такъ далѣ. Се было тогды загальнымъ звычаемъ писати малоруськимъ тогды всяды однаковомъ словомъ; а што въ языкъ закарпатскій закрался якісь полонизмы, то въ письмі принялися они и въ насъ, такъ якъ у новійшое наше письменство (теперь) закрался московські слова: училище (школа,) господинъ (панъ,) бумага (папірь;) міръ (світъ) бросити (метати,) преуспѣяніе (поступъ,) вниманіе (увага,) нельза (не можъ,) глаза (очи) и т. д., што усѣ, якъ видите даються выкладати и по нашему.

Такій сильный упливъ (befolyás) закарпатського языка на нашъ доказуе намъ ровночасно культурну (просвѣтну) едноту межеѣ нашими дѣдами та Галицькими ѣхъ сучасниками. Знаеме изъ исторіѣ, што наші Руспаки доставали своѣхъ священниковъ та владыкъ изъ Галичины та Молдовы и были подчинені передъ уніею съ Римомъ подъ церковну власть того митрополіта, котрый у давныхъ часовъ розсказовавъ у церковныхъ дѣлахъ усякой земли, где лишь Русины жили, т. е. Кіевського. Перенесенье митрополічноѣ власти изъ Кіева до Московщины припадае якразъ на той часъ, (XVII. вікъ,) коли въ Галичинѣ та опослѣ и въ насъ принята была унія; тому то иншого церковного начальства и думати годѣ.

Духовно, у церковныхъ справахъ была отже Угорська Русь злучена съ прочими Русинами, што найменше съ Галицькими. Съ церковною спольностю шпла, само собою розуміється, и просвітна едность; тому то писали и въ насъ такимъ самимъ церковно-народнымъ языкомъ, якого хосновали тогды закарпатські. Многі изъ Галичины кончили своѣ студіѣ въ латинськихъ школахъ Угорщины

(Кошицѣ, Унгваръ,) а наші ходили на науку до Галичины. Руські попы изъ Галичины доставали у насъ фары и почесні посады, (якъ Корницькій, помочникъ Де-Камелиса,) а паші доставали тамъ парохіѣ, на пр. Шепегій. Перші друковані богословські книжки походять у насъ изъ подъ пера Галицькихъ Русиновъ (Казуістіка Де-Камелиса, Г. Византія.) Епископовъ достали мы даже въ новійшихъ часахъ изъ Галичины: Волошиновського, Камінського, Раковецького и т. д. Галицькі русины поприхожували у мукачовську богословську школу, котру поставивъ еп. Олшавській р. 1744. а наши питомцѣ ходили на науку до Львова отъ 1785. року, коли то тамошну діоцезальну семінарію перетворили на генеральну для цѣлоѣ монархіѣ. При концы XVIII-го столѣтя учені Угорскі русины займали професорські катедры у Львовськомъ університетѣ (Земанчикъ, Лодій.) Коли хотѣли утворити митрополію для вѣхъ русиновъ Австрійсько-Угорськоѣ монархіѣ съ осѣдкомъ у Львові, то першимъ митрополітомъ мавъ зостати нашъ славный владыка Бачинській, до чого одначе не прійшло наслѣдкомъ політичныхъ обставинъ.

Такі густі зносины Русиновъ изъ обохъ боковъ Карпатовъ та ѣх еднота въ церковныхъ и просвѣтныхъ дѣлахъ полишали своѣ слѣды и на письменстві: языкомъ літературы бывъ до конця XVIII-го віка всюды, где лишь Русины жили спольный руснацькій народный языкъ съ примішками церковщины та съ полонізмами; а въ насъ кромі сихъ еще съ мадярізмами. Мы не хочеме изъ сего дальші выводы брати; всетаки се фактъ, якого не можъ заперечити: Угорська Русь была сполучена съ Галицькою Русью одною и тою самою церковною просвітою, однимъ и тымъ самымъ письменнымъ языкомъ ажъ до р. 1800.

3. Але народный, простый языкъ сихъ старыхъ писань навчае насъ и на третье дѣло. Именно на тото, што наші предки подали намъ сими писаніями вже предъ двасто рокамі ясный прикладъ до того, якъ треба намъ писати по нашему.

Кожда література дае намъ такій самый прикладъ.

Берімъ на приміръ мадярську письменность. Які сильні, здорові творы полишали по за собою Пазмань, Мікешъ, Фалуді, Гваданѣ, што еще и теперь ѣхъ любо читати; а які мляві, худі писаня попписали ѣхъ панські наслѣдники, што належали до школы Казінція. Та чому? Бо Пазмань и Мікешъ писали живою простацькою мадярською бесѣдою, котру кождый легко розуміе, а панове Казінкійські намагали ся файнымъ панськимъ язикомъ писати, на котромъ теперь уже сміеме ся. Бо ци не смішно было тото, коли Барцафалві Сабо Давидъ такъ писавъ: „A bongora szomoroncz hangozmányainál epedvényezve bájdanásztak a hon lelkedző leányi.“ Наврядъ, се по мадярськи. Айбо ци говорить кто такимъ языкомъ, якимъ Сабо писавъ? Треба было ажъ XIX-му вікови наступити, абы Чоконаі, Петевфі, Йокаі та Арань завели порядокъ у тоту мішанину, именно тымъ, што зась вернули ся до старыхъ прикладовъ Мікеша та Пазманя, то есть завели въ літературу живый простый мадярській языкъ. Ану! яка сильна и красна теперь мадярська література, отъ коли штовхнули еѣ напередъ народні письменники, то есть отъ коли лишили ся от панського языка, и почали писати простымъ, народнымъ языкомъ! Чому? бо мадяры вызволили отъ панщины не только своѣхъ простаковъ, але и ѣхъ простацьку, здорову бесѣду. А сесе случилося саме тогды, коли на Угорській Руси завели файный „панській“ языкъ московській для нашоѣ письменности.

Коли не скорше, то бодай 1848-го року повинно бы было дѣятися и въ насъ такое вызволенье: писати за прикладомъ нашимъ старыхъ по народному. Але на жаль не такъ склало ся. По-

слѣднымъ такимъ поблискомъ, правда, озвався еще на початку XIX-го столѣтя оденъ письменникъ — Михайло Лучкай, — котрый своѣ проповѣди рішучо подъ вліяніемъ демократичного духа Мадяровъ (што тогды, 1830 р. розширився вже по цѣлой Угорщинѣ) пише розумнымъ народнымъ языкомъ. Та бо съ нимъ и конець! Бо якъ прийшли 1849-го року московські зброѣ на Угорщину, они такъ заімпонували нашимъ панамъ своею силою, што паны не видѣли по за московщиною передъ собою жаднаго руського світа. Почали писати на великоруській прикладъ, змагалися симъ чужимъ, безъ насъ выробленнымъ, далекимъ языкомъ писати, та зовсѣмъ забыли продовжати старый прикладъ нашихъ батьковъ. Айбо изъ того не выйшло ничого доброго. Про панській языкъ зовсѣмъ занедбали простого, робучого народа; подражаючи на письмі великоруській языкъ (бо говорити таки не знали по панськи, лишь писати), не творилися на народну просвіту, лишь носили безхосенно руснацьку каплю у московське море. Насѣдкомъ сихъ нездоровыхъ змагань и того чужого русскаго языка стратили паны изподъ себе землю, бо неученый, темный народъ збіднѣвъ до крайности; самі паны чужого языка не навчились, а свого забыли, та такъ теперь обоихъ позбылись.

Теперь мы живеме якразъ у такомъ положеню, у якомъ были предки наші въ XVII—XVIII-омъ столѣтѣ: не маеме просвітныхъ заведень, не маеме пановъ, не маеме книжокъ, тожъ и не е для кого по панськи писати. Кто теперь читае въ насъ по руськи? Селяне. Та якимъ языкомъ повинні мы для селянъ писати? Розуміеся, што по народному; именно по тому, што у насъ выробився, на нашой земли, нашими письменниками Угро-руськими; языкомъ, котрого простый народъ вповнѣ розуміе и радо читае. Айбо народъ нашъ читавъ и честовавъ лишъ тоті старі писаня, о котрыхъ говориме, тому то наша повинность — продовжати тоту стару письменность, бо она наша.

Бо у томъ то найгоршое нещастье, што змаганя предковъ нашихъ не найшли у насъ, потомкахъ, наслѣдниковъ. Такого лишъ у дикихъ Австралійцяхъ та у чорныхъ Африканцяхъ видиме, што кождое поколѣнье починае своѣ роботы наново, безъ знаня того, што и якъ попередники робили. Нового поколѣня ничъ не звяжуе съ старымъ, бо молоді не навчаться того, чого старі собі выробили. Треба ти чорничку-Африканце убити звіря: ану вгани собі напередъ якійсь лукъ, ци копію нездарну; зготови еѣ великими муками та такъ нею убивай, — та и не гадай на тото, што твой дѣдо вынайшовъ вже давно далеко лѣпшое сілце (hurok,) котрымъ легше и скорше поймешь звірку. Мучися, если ты не перебравъ науки твого дѣда!

Сесе дѣеся у дикихъ народовъ, та тото еще и не дивота. Але ци не сміхъ, ци не горе, коли самісінько-того видиме у Руснаковъ Угорськихъ? Бо они мучаться, побиваються, коли по руснацьки хотять писати; и ни за світъ не прийшло бы ѣмъ на гадку, што треба бы навчитись сего отъ старыхъ та отъ теперішнього народа. Нашихъ Руснаковъ не вяже нияка нитка науки до способностей ѣхъ предковъ.

Бывъ часъ, коли школьный проінспекторъ, Митро Поповичъ писавъ 1796. року Кошицькому продіректорови, што пересмотривъ и выслѣджовавъ понадъ 300 руснацькихъ школъ по нашихъ селахъ и всюды найшовъ великій порядокъ; хлопцѣ училися добре, учителѣ говорили по трьома-чотырьма языками, народъ бывъ письменный, просвѣтный . . . . А теперь? Сѣмдесять процентовъ селянства не знае буквы; а коли бы не были мадярські (державні) школы, то было бы и 90% неписьменныхъ.

Ба чому сесь упадокъ: Тому, бо мы не честовали своихъ дѣдовъ. Сего за-

разъ увидите, прошу васъ, якъ лише поровняете понизші два письма.

Року Божого 1660. такъ знали дѣды писати:

Рокѕ 1660. зима была твердая. Снѣгъ оу̑пав быв великый, так же люде дорогѕ оу̑ лѣсѣ протоптати не могли; и як оу̑пав на пѕщанѣ Пилипово, то аж Благовѣщеніе его рѕшило. Люде в недостаткѕ соломы хыжѣ, стодолы геть подерли марзѣ. — Рокѕ 1665. вина овощов и зерна доста было, токмо на Пѕдгорю из обоихъ сторон Бескѣда хлѣб дѕже быв изгинѕв и зимивлѣ барзо мало было. (Изъ лѣтописа Гукливського, рукопись.)

А послѣ 230. лѣтъ, въ Унгварскомъ Листку такъ пишуть потомки:

„Не будь его миленькой супруги Корнилiи, умѣвшей своею веселою натурой всегда отгонять темные облаки со лба своего мужа, да во всякихъ затруднительныхъ обстоятельствахъ жизни приносить утѣшеніе, иный-разъ пожалуй, неругаюсь, что наклоненъ бы не множко поругать начальство, поставившее его своимъ пренебреганіемъ во столь невыгодное положеніе; но Корнилія всегдя съумѣла его выручить отъ искушенія ругательствъ . . . и т. д. (Изъ оповѣданя Уріила Метеора „Бѣда, нѣтъ жида“. Не знаю, ци порозумілисьте сесе; бодай я не розумію.)

Ну? котрое изъ двохъ писань вамъ лѣпше до смаку, почтенный читателю? Котрое то по нашому руснацькому? Видите власными очами, куда насъ повела недоля, што не дала злучитися нашой письменности съ еѣ спадщиною, съ старымъ добрымъ руськимъ письменствомъ.

Може скажете: тадь и сесе и тото по руськи написано!

Нѣтъ паночку, вы помиляетесь: року 1660. писалося у насъ по руськи для Руснаковъ, а року 1885-го па-русскі для господинъ! А тото велика розлука. Сесю розлуку выписавъ зовсѣмъ явно Унгварскій Карпатъ такими словами: „Литература пишетъ ся вездѣ для господинъ, а не для простаковъ.“ — Што за хосенъ бывъ изъ сеѣ господинськоѣ письменности, можеме видѣти хоть бы изъ того, што отъ 1890-го року она таки зовсѣмъ и померла; а напротивъ: стародавна руспацька література живе у нашой Науцѣ и до нынѣшнього дня. До котроѣ хочете отже пристати: до господинськоѣ, ци до руспацькоѣ?

Мы стоиме рѣшучо за руснацькою народною письменностью, бо она мае минувшину у насъ, отже и будучность мае. Сего ради скажеме такъ: Кто хоче братися до просвѣщеня народа, тотъ повиненъ по руськи, нашимъ словомъ, руснацькимъ складомъ писати, а то такъ, якъ наші дѣды писали передъ 200 роками, однакожъ съ увагою на поступъ языкового розвою; то есть по народному.

Та что значить по народному писати? Задержаньемъ малорускаго (руснацького) характера такъ пишѣмъ, якъ народъ говорить: по простy, ясно, бо сила языкова у народѣ; але безъ кривды нашихъ нарічій. Бо на Угорській Руси живуть три головні діалекты, котрі характеризуються выговоромъ основного звука „о“ яко і, ŭ, у (кінь, ст˝лъ, вулъ.) Жадного изъ нихъ не можеме наверечи другому, то есть першенство не можно дати изъ нихъ жадному безъ кривды другихъ двохъ. Треба отже ѣхъ конечно зольляти у спольный, кождому придатный письменный языкъ.

Закарпатські Русины поклали собі основою языка ѣхъ народный языкъ, што рѣзко отлучаеся основнымъ звукомъ і. Та они се роблять цѣлкомъ правно, бо симъ языкомъ говорить цѣлый ѣхъ 25 міліоновый народъ въ Австрiѣ и Россiѣ, и сесе ѣмъ зовсѣмъ отповідае. Але мы не можеме брати за літературну основу нашого нарічія і, котрымъ пишуть закарпатські братя (отъ 1906.

року даже и въ Россіѣ вольно ѣмъ по малоруськи печатати); а то изъ тоѣ простоѣ причины, бо на 500.000 Угорськихъ Русиновъ припадае ледвы пятина тыхъ, котрі симъ парічіемъ у насъ говорять. Доложѣмъ сюда еще и того, што Украѣнські Русины отъ насъ географічно дуже далеко, а Галицькі сусѣды жили отъ 1387-го року безустанно подъ польскимъ панованьемъ. Изъ сего выйшла не лише не мила прозыванка Полякъ, (што значить ровно Галицького и Угорського Русина, наколи говорить кінь, на нѣмъ) але выйшла и велика розлука у розвою громады и языка Галицькихъ Руснаковъ и нашихъ.

Галицько-руський языкъ выросъ подъ вліяніемъ польского, а нашъ подъ напливомъ мадярського, словацько- нѣмецько- волоського. Та коли Галичане потрафили 1837-го року („Русалка Дністровая") выслободитися за прикладомъ Украѣнцевъ изъ подъ языкового панованя на письмѣ польського — всетаки словянського — и стали писати нынѣшнымъ ѣхъ літературнымъ языкомъ: намъ не ишло дѣло такъ легко съ нашими языковыми клопотами. Не ишло головно тому, бо якразъ тогды, коли Галичане почали розцвитати свою народну письменность своимъ языкомъ, намъ вподабалося за прикладомъ И. Раковського (1850. р.) заводити місто нашого (давно вже выроблепого) руснацького языка намъ зовсѣмъ чужій московській языкъ. Симъ же розвой нашого давно вже хосновапого языка спинився зовсѣмъ. Та хотя вконци и померъ у насъ сесь московскій языкъ, всетаки полишавъ своѣ слѣды; головно въ томъ, што украинщину зробивъ у насъ цѣлковито ненавистною и розорвавъ едность меже нами и Закарпатськими Русинами.

У Пештъ-Будинѣ выходила р. 1868—1873. Газета для народних учителів, выдавана міністерствомъ просвіты, подъ редакціею І. Ханата и Іосифа Ференца. Была она писана такимъ чуднакимъ украѣнськимъ языкомъ, што мимоволѣ зовсѣмъ скомпромітувала украѣнство у насъ на віки. Выдавало еѣ міністерство съ тымъ намѣромъ, абы ставляти еѣ на перекоръ „общерусскимъ" змаганямъ тогдышного Свѣт-а Унгварського. Та бо недоука Ференцъ не знавъ добре украѣнського слова, (видко на немъ, што научився его изъ книжки), а еще менше знавъ нашого. Та коли звиняеме нашихъ „общерусскихъ" письменниковъ за московське писанье, не менше звиняеме и Ференца за его украѣнщину. Оба змагання были у насъ чужі, нагло накинені; тому и доля ѣмъ однакова выпала: безъ хосна пропали, а шкоду наробили велику.

Не забывайме, што основу людськоѣ просвіты, то есть писменного языка не можно перетворити нагло, съ перескомъ, якъ то робили Раковській и Ференцъ; бо въ природѣ перескоку не е. Сесе одно.

А другое: літературу робить уся совокупность житя історічного! Наше історічно-культурное житье привязано было передъ XIX-ымъ вікомъ (бодай на половину) до руснацького свѣту; тому малисьме громадську и письменну едпоту съ Закарпатськими Русинами ажъ до XIX-го віка. А якъ наступила національна свідомость Мадяровъ у XIX-омъ столѣтѣ, отъ тогды наша доля привязана цѣлкомъ до Мадярськоѣ культуры и житя. Намъ теперь у XX. віцѣ зовсѣмъ чужі, бо незвісні, усѣ рволуціѣ козаковъ противъ Польщи та довга борьба Русиновъ съ Поляками, бо въ мадярськихъ школахъ о сихъ нічого не чуеме, а наша минувшина оторвалась зовсѣмъ отъ минувшины прочихъ Русиновъ. Мы не брали участи въ обновленю украѣнського письменного слова, тому и тота чужнота нашихъ людей до украѣнщины.

Изъ сихъ всѣлякихъ причинъ украѣнство у насъ теперь цѣлкомъ неможливо, бо якразъ такъ чужое, якъ московщина.

Але народъ у насъ дале-недале все бідпѣйшый, все темпѣйшый, чого вже и дале такъ терпѣти не можно. Похвала належиться Унгварськой Науцѣ, што въ дванадцятой годинѣ взялася до роботы: по змозѣ научати народъ. Для сего треба вже намъ конечно порозумітися на одномъ дѣлѣ, именно на томъ: якъ треба писати по руснацьки нашому народови?

Тутъ же не е иншоѣ дороги, якъ сеся: мы повинны обновити тоті руснацько-літературні змагания, котрыхъ розпочали наші предки и продовжати ѣхъ. Бо они выросли у насъ, отже корінь ѣхъ живе еще и нынѣ у насъ; а на живое, хоть и старое дерево прискіплені вітвы набизовно приймуться.

Тому такъ склалися обставины, што коли Москалямъ дивно было признавати право двохъ руськихъ літеуатуръ (велико- и малоруського), чого вконци таки мусѣли признати, — то намъ приходить ся высказати право и на трстю руську письменность, котра держиться середньоѣ дороги меже тыми двома: именно Угроруську літературу. Старі літературні змагания наші подають намъ на сего не только право, але и правила.

Та якихъ правилъ повинна держатися наша обновлена письменность?

1. Задержати усѣ свойства малоруського языка, котрі спольні такъ у нашой бесѣдѣ, якъ у Закарпатськихъ Русиновъ, именно на сесѣ приклады: добра книжка. старі письма, ученого человіка, народноѣ творчости, появленье, повно, говоривъ, пишуть, пивниця, словарець, руській, Русинъ.

2, Задержати Угроруські свойства: здоровый, доброе, Ісусовы родичі, быкъ и мыло, быти, што, най, пишеме, Иванъ, письменность, ци.

3. Задержати коренный звукъ „о“ для золляния трехъ нарічій на пр.: отъ Бога, червеный конь, только на томъ дѣлѣ, у немъ, добрыхъ творовъ, на Угорськой Руси.

4. Головное правило правопису: умінати двохзначностей. Про то пишеме: кажуть — лишъ, вікъ — лѣсъ, екзаменъ — едпость. Однакожъ изъ недостатку черенокъ у друкарнѣ не можеме розлучати звука је отъ звука е особною буквою (хиба церковною є); тото само мусиме чинити для точности и съ звуками г и ґ: томужъ пропускаеме ѣхъ.

5. Уминати довгі слова, бо то не до руського смаку. Бо коли кажеме (зовсѣмъ добре) часописъ, то чому бысьме писали описаніе? По руськи красше: описъ; споминки (місто воспоминанія), змістъ (содержаніе), выразъ (выраженіе.)

6. Уминати московські слова, коли маеме своѣ. Приміромъ най служать сесѣ слова, изъ котрыхъ перші — тото московські, а въ клямбрахъ — наші: надо (треба), пусть (най), Русскій (Русинъ), деревня (село), крестянинъ (простакъ), воскресеніе (недѣля), недѣля (тыждень), господинъ (панъ), какъ (якъ), качество (якость), колічество (колькость), историческій (історічный), міръ (світъ), когда (коли), бросити (метати), бодрѣе (лѣпше), преуспѣяніе (поступъ), вниманіе (увага), мальчикъ (ученикъ, школярь), бумага (папірь), нельза (не можъ), глазъ (око), шляпа (клебанъ, крисаня, шапка), время (часъ), часъ (година), почти (майже), очень (дуже), изъятіе (выѣмка), вслѣдствіе чего (въ наслѣдокъ чого), бапя (купіль), бранить (посварити), брозда (узда, вудило).

Та се лишъ проба, бо отходящихъ отъ себе словъ мають Москалѣ и Русины безъ числа, якъ увидиме изъ словаря Угро-руського, што теперь ладиться и появиться въ Унгварі.

7. Мадярізмы, котрыхъ не можъ уходити, треба задержати: набизовно, догапъ, кочія, февішпанъ и взагалѣ політіко-правичніи выразы.

8. У небизовныхъ выпадкахъ научить и напутить насъ практіка.

Та яка цѣль вела насъ у семъ писаню?

Мы не маеме претензіи писати ни історію письменности, а ни граматики руського языка; бо само собою розуміе ся, такі дѣла выробляються помалы, довгими працями та съ участю сполученыхъ силъ. Головна наша цѣль: просити ласкавыхъ читачовъ, абы помагали насъ и заслужили собі чести коло обновленя нашого письменного языка; и то ось якъ:

1, Абы дали позоръ на старі рукописы, які валяются по церквахъ, по фарахъ, подяковняхъ тавъ хижахъ простыхъ людей; и абы насъ о сихъ повідомили. Мы готові купити хоть якій рукописъ, безъ огляду на його змістъ и великость, хоть бы и стоявъ изъ декольке подертыхъ листовъ. Купуеме ѣхъ за гроші, або выміняеме ѣхъ на книжки руські, мадярськи и т. д., и то на такі, які властитель рукописа собі зажадае. Кто не хотѣвъ бы розстатися съ своимъ рукописомъ, бодай най позыче його намъ для переписаня, (мы його вернеме йому), бо намірюеме усѣхъ памятокъ староѣ руськоѣ письменности друкомъ выдавати. Властитель за позычку рукописа достане такожъ такі книжки, які собі зажадае (для селянъ готові мы дати молитвенники, псалтырь, зборники, а для пановъ духовныхъ и учителей послѣ свого выбору.) Кождый достане еще кромі сего оденъ примірникъ свого выдрукованого рукописа.

2. Абы ласкаві читачі записовали чимъ больше казокъ, спѣванокъ, пословицъ, загадокъ, народныхъ вірованъ (бобонѣ, ворожіля, лѣченье людий и скота чарами и т. д.) Се называеся „устна письменность“, бо живе на устахъ народа. Усѣ такі записки будуть друковатися и записачъ достане за каждый задрукованый листъ 1 коруну.

Рукописні старі книги, та записки треба подписати повнымъ назвискомъ посилаючого (або зберача словесности) и записати имя села, где рукописна книга найшлася (або где зберачъ казки, співанки и т. д. записавъ; тутъ еще треба зазначити: коли? отъ кого пороблені сесѣ записки.)

Всякі посилки або листы треба посилати на адресу Науки (A Nauka szerkesztőségének Ungvár.)

SLOVANSKÁ KNIHOVNA V PRAZE